

WELK VERHAAL DOET RECHT AAN GRUWELIJK DRAMA?

De Slag om Stalingrad in twee films

Over de maandenlange strijd om Stalingrad, die het keerpunt in de Tweede Wereldoorlog zou worden, zijn inmiddels zes films gemaakt. De meeste ophef veroorzaakten twee daarvan, het Duitse *Stalingrad* uit 1993 en de Amerikaanse productie *Enemy at the Gates* uit 2001. Beide films spelen zich af in de laatste maanden van de slag, maar verschillen hemelsbreed in uitgangspunt, vormgeving, perspectief en historische betrouwbaarheid, zelfs in de kritiek die ze wereldwijd opriepen. Maar beide zijn de moeite waard om met leerlingen te bekijken en vergelijken.

Nicole van der Steen
is redacteur van Kleio.

Ik wilde naar de Wolga. Naar een bepaalde plaats. Toevallig is die naar Stalin genoemd, maar ik denk niet dat dat de reden was. [...] Het was een enorme omslaghaven, die wilde ik innemen. En we zijn bescheiden weet u, maar we hebben hem. Op een paar plekjes na. De anderen zeggen: waarom vecht u dan niet? Omdat ik geen tweede Verdun wil. Ik doe het liever met kleine stoottroepen.'

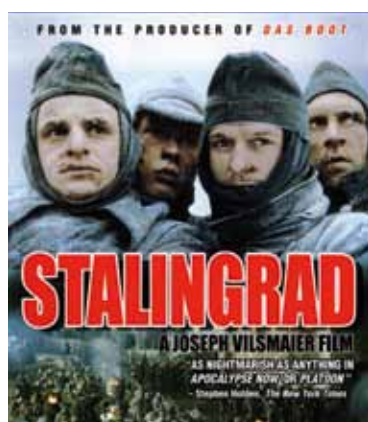
Duitse soldaten
rukken op in de
buitenwijken van
Stalingrad, 1942.

Ook in Stalingrad horen uitgeputte soldaten van het zesde leger op 8 november 1942 deze radiotoespraak van hun Führer. 'Heel kleine stoottroepen', reageert een jongen te midden van andere overlevenden, na een bloedige bestorming, in de Duitse film *Stalingrad*. 'Tweeënzestig. Je kunt tellen wat je wilt... We zijn vertrokken met vierhonderd man.'

PROVISORISCHE TANKS

De Duitse opmars naar Stalingrad, begonnen in juli 1942, verliep aanvankelijk succesvol. Vanaf begin augustus werden in het Rode Leger maatregelen getroffen om de stad tegen elke prijs te behouden: Nikita Chroesjtsjov kreeg de leiding over de verdediging, met extra troepen werd rond de stad het 62^e leger geformeerd en het

opperbevel werd overgedragen aan Vasili Tsjoekov, die met zijn tactisch vernuft Held van de Sovjet-Unie zou worden. Het Russische leger bracht de voorraden graan en vee buiten het bereik van het Duitse leger, en aanvoer over de Wolga was inmiddels ook onmogelijk. De meeste inwoners bleven in de stad (naar verluidt op bevel van Stalin) en leden zo al honger vóór de eigenlijke slag. Op 23 augustus stonden de Duitsers aan de poort. Het Duitse leger begon de aanval met zware bombardementen, die de stad binnen enkele dagen in een onbewoonbare ruïne veranderden. De naar de stad gedirigeerde extra Sovjet-troepen werden op de Wolga voortdurend beschoten. Vanaf nu werden de inwoners, ook vrouwen en kinderen, ingeschakeld bij de verdediging. Een regiment vrouwelijke vrijwilligers bediende

het luchtafweergeschut, maar werd snel uitgeschakeld. Andere burgermilities werden vaak zonder wapens de strijd ingestuurd. Uit losse onderdelen werden in de tractorfabriek provisorische tanks samengesteld, die geen partij waren voor de oppermachtige Luftwaffe.

ILLUSIE

Het superieure Duitse leger had Stalingrad snel moeten veroveren, maar de Sovjets verzetten zich fel en vasthoudend. Het Duitse zware materieel kon niet snel doordringen in de verwoeste stad en de troepen waren niet getraind op man-tegen-mangevechten, waarbij de Sovjets in het voordeel waren. Alle gebouwen die zich daar nog enigszins voor leenden werden als uitvalsbases gebruikt. Om de fabrieken en met name om de gigantische graansilo werd hevig gevochten. Stalins verbod aan de commandanten om zich terug te trekken ('geen stap achteruit!') werd misbruikt om soldaten die leken te wijken of te deserteren te executeren (in totaal zo'n 14.000), zodat ze zich met de moed der wanhoop op de vijand bleven storten. Dat alles voorkwam niet dat de Duitsers, na drie maanden van bloedige gevechten, half november 1942 het grootste deel van de stad in handen hadden.

Pas toen de Luftwaffe werd uitgedund door de verplaatsing van vliegtuigen naar Noord-Afrika kon het Rode Leger, met Amerikaanse hulp uit het Lend-Lease-programma, succesvolle offensieven starten en de Duitse legers insluiten. Allang beroofd van elke illusie gaf de Duitse commandant Paulus zich over, tot grote woede van Hitler, die hem zelfmoord had opgedragen. Van de 110.000 Duitse krijgsgevangenen keerden er vele jaren later slechts vijfduizend in de Heimat terug.

ANTI-OORLOG

De film *Stalingrad* is het best te karakteriseren als een anti-oorlogsfilm. De hoofdrolspelers zijn zojuist teruggekeerd uit El Alamein en worden tijdens hun verlof onderscheiden door hun nieuwe luitenant. Al snel zit het peloton in de trein naar de Sovjet-Unie. De luitenant is nog nooit aan het front geweest, maar ook de anderen hebben geen idee wat ze kunnen verwachten. Ze ontdekken snel de mores aan het oostfront: de verse luitenant, die zich beklaagt over wreedheden tegen krijgsgevangenen, wordt in zijn gezicht uitgelachen. Zijn soldaten zijn stuk voor stuk gewone Duitse jongens: niet knap, niet heldhaftig, niet bijzonder slim. Sommigen huilen van angst bij het eerste vuurgevecht. ►

Still uit de film *Stalingrad*.

Held van de Sovjet-Unie scherpschutter Vasili Zaitsev op wiens verhaal de film *Enemy at the Gates* is gebaseerd.

Onder: Iconisch beeld van de fontein met de dansende meisjes in het verwoeste centrum van Stalingrad. Na de oorlog werd de fontein gerestaureerd, maar in de jaren vijftig werd deze weggehaald. In 2013, bij de herdenking van de Slag om Stalingrad, werden twee replica's in het centrum van Volgograd teruggeplaatst.

bijna met blote handen Russische tanks moeten uitschakelen. Hun beloofde verlof wordt ingetrokken: Haller beveelt hen Russische burgers te executeren.

Drie van de jongens die in januari 1943 nog leven, proberen met gestolen 'gewondenbriefjes' met het laatste vliegtuig Stalingrad te verlaten, maar komen niet door de menigte wanhopige jongens heen. Terug bij de anderen treffen ze Haller, die hen wil executeren voor het eten van zojuist gedropte voorraden. In de worsteling die volgt, wordt een jongen doodgeschoten. Van de drie jonge soldaten pleegt er één zelfmoord. De andere twee vriezen dood als ze proberen te ontsnappen aan krijgsgevangenschap.

Geen heldendaden dus voor de Duitsers, en daar wordt niet omheen gedraaid: deze film is rauw en realistisch en bevat schokkende beelden die niet op zijn Hollywoods worden ingeleid. Voortdurend wordt er geploeterd door besneeuwde puinhopen en langs bevroren lijken. De keurige Wehrmacht-uniformen veranderen in lompen, de helmen worden vreemdsoortige mutsen, alles om een beetje warm te blijven. Wat hier vooral duidelijk wordt, is dat de meeste Duitse soldaten geen nazi's waren, maar jongens die wilden

overleven en tegen de klippen op hun gezond verstand probeerden te bewaren. De 'daders' van Stalingrad waren net zo goed slachtoffers.

HELD VAN DE SOVJET-UNIE

Enemy at the Gates is gebaseerd op een deel van het gelijknamige boek van William Graig uit 1974, waarin het verhaal van Vasili Zaitsev wordt verteld. Zaitsev was een jonge herder uit de Oeral, die naar Stalingrad werd gehaald toen daar het 62^e leger werd geformeerd. Hij viel op omdat hij als sluipschutter bovengemiddeld veel Duitse officieren doodde, werd in de Sovjetpropaganda naar voren geschoven om het moreel op te vijzelen en werd met 225 doden op zijn naam Held van de Sovjet-Unie. Zaitsev, die in 1991 overleed, schreef zijn memoires en werd in 2006 herbegraven bij het oorlogsmonument in Wolgograd, het vroegere Stalingrad.

Geen Hollywoodfictie dus, of toch wel? In de film neemt de romance tussen Zaitsev en zijn medestrijdster Tania een belangrijke plaats in, maar Zaitsev heeft elke liefdesrelatie tijdens de slag altijd ontkend. Belangrijker is dat voor het dagenlange duel tussen Zaitsev en een speciaal op hem afgestuurde Duitse supersluipschutter maar één bron bestaat: Zaitsev zelf. De Duitser is onder geen van zijn drie mogelijke namen in welke Russische of Duitse bron ook teruggevonden, al beweert het historisch museum in Wolgograd zijn vizier te bezitten. In een film die vrijwel geheel draait om dit duel, betekent dat nogal wat voor de historische betrouwbaarheid.

Het is in elk geval onmiddellijk zichtbaar dat het hier Hollywood betreft. De hoofdpersonages zijn bovengemiddeld mooi, Zaitsev

is nobel en onbevreesd, de Duitsers zijn zonder uitzondering bot, kil en arrogant, en de Joodse luitenant Danilov, die over Zaitsevs heldendaden schrijft, wordt door zijn jaloezie zichtbaar kwaadaardig. Zijn wroeging, vlak voordat hij zichzelf opoffert, gaat samen met iets te nadrukkelijke kritiek op de Sovjet-Unie.

'DE "DADERS" VAN STALINGRAD WAREN NET ZO GOED SLACHTOFFERS'

Opvallend is dat er veel bekende gegevens aan bod komen, maar dan overal tussendoor en overal mee gecombineerd: bij het uitladen blijkt dat maar één geweer per twee soldaten voorhanden is, de jongens worden woest toegeschreeuwd en opgejaagd door mannen met grote rode vlaggen, de officiers roepen voortdurend 'geen stap achteruit!' en executeren erop los, op een muur staat in het Russisch 'Lang leve het socialisme', alsof een burger dat zou hebben gekalkt, en het eerste dat generaal Paulus zegt tegen zijn supersluipschutter König is dat zijn leger niet getraind is voor man-tegen-mangevechten. In Chroesjtsjovs hoofdkwartier hangt een gigantisch portret van Stalin, dat niet

lijkt en veel te boos kijkt. Luitenant Danilov vertoont in uiterlijk en bezigheden veel overeenkomsten met Vasili Grossman, schrijver en oorlogscorrespondent, ook Joods en (na de oorlog) ook kritisch over het Sovjetsysteem. Hij was bij de slag en heeft Zaitsev geïnterviewd voor legerkrant *De Rode Ster*. De film zit vol iconische beelden, waar wereldberoemde foto's in te herkennen zijn: het interieur van de fabriek Rode Oktober, het beeldje van de dansende kinderen in het verwoeste centrum, het warenhuis Univermag dat het Duitse hoofdkwartier werd. De gevechten in de stad zelf concentreerden zich in het industriegebied in het noorden, wat in de film duidelijk te zien is, maar het lijkt wel of er niemand anders actief is dan Zaitsev met zijn opgewekte groepje sluipschutters en af en toe een Duitser. Dat geeft een mooie indruk van de totaal verwoeste stad, maar geen realistisch beeld van de voortdurende en bloedige strijd. Als er in deze film al contact is tussen Sovjets en Duitsers, maken ze elkaar onmiddellijk en woordeloos af. Mooi gemaakt en spannend is de film wel, maar dat zelfs hier een happy end aan is geplakt doet geen recht aan het gruwelijke drama van Stalingrad. ■

BRUIKBARE SCÈNES

- In beide films krijgen de net aangekomen soldaten een *pep talk*: in *Enemy at the Gates* op de boot, door een megafoon, terwijl ze beschoten worden. In *Stalingrad* in een bijna serene openluchtdienst.
- In *Stalingrad* worden (na 20 minuten) de nieuwe Duitse soldaten massaal neergemaaid door de Russen, in *Enemy at the Gates* (na 11 minuten) zijn het de jongens uit andere delen van de Sovjet-Unie die met een worden afgeslacht door de Duitsers. In de laatste film lijkt het Sovjetleger behoorlijk primitief.
- Na het bloedbad luisteren de jongens van *Stalingrad* naar de toespraak van de Führer en leveren cynisch commentaar. Een huilende jongen wordt getroost (31 min.). De officiers geloven er ook niet meer in. In *Enemy at the Gates* is generaal Paulus een trouwe nazi (34 min.).
- In beide films komt een Russisch jongetje voor, een schoenmakertje, dat contact heeft met de Duitsers. Let op de overeenkomsten en verschillen!
- Er is een opvallend verschil in de weergave van de Sovjetburgers. In *Stalingrad* angstig, berooid, uitgeput, in *Enemy at the Gates* gezond, dapper, optimistisch, geen spoor van gebrek. Welke gedachte zit daarachter?
- De jongens keren na hun mislukte ontsnappingspoging terug, storten zich uitgehongerd op gedropte chocola, schieten uiteindelijk Haller dood en ontdekken dat in het officiersonderkomen al hun proviand staat opgestapeld (*Stalingrad* vanaf 99 min.). Hier wordt duidelijk hoezeer ze zelf ook slachtoffer waren, evenals in de slotscène (vanaf 122 min.).

Jude Law als Held van de Sovjet-Unie Vasili Zaitsev in *Enemy at the Gates*.